

Παραδοσιακές γνώσεις, γενετικοί πόροι και ισότιμη κατανομή των ωφελειών που ανακύπτουν από την εκμετάλλευσή τους. Ο ρόλος των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Ελένη Τουλιοπούλου¹, Κυριάκος Κελίδης², Ελένη Αντωνάρα³

1. Διδάκτορας Νομικής, MSc Βιολόγος, Υπεύθυνη Λειτουργίας ΚΠΕ Φιλίππων
krefilip@yahoo.gr

2. Δάσκαλος, Αν. Υπεύθυνος Λειτουργίας ΚΠΕ Φιλίππων
krefilip@yahoo.gr

3. MSc Αρχιτέκτονας Μηχανικός, Μέλος ΠΟ ΚΠΕ Φιλίππων
krefilip@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ανάγκη της διασφάλισης των δικαιωμάτων των βιοερευνητών μέσα από το δίκαιο Διανοητικής Ιδιοκτησίας, έχει οδηγήσει στην καθιέρωση της απόδοσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας επί προϊόντων της φύσης, σε μεμονωμένα φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Παράλληλα, η αθρόα απονομή των διπλωμάτων αυτών, έχει δημιουργήσει το κατάλληλο έδαφος για την εμφάνιση φαινομένων βιο-πειρατείας. Τα φαινόμενα αυτά είναι πλέον τόσο συχνά, ώστε έχουν προκαλέσει το διεθνές ενδιαφέρον και την έναρξη συνομιλιών στους κόλπους αρκετών διεθνών οργάνων και οργανισμών (ΠΕΔ, 2011). Η κοινωνική ενημέρωση και μέσω αυτής η κοινωνική ευαισθητοποίηση αποτελεί καίριο παράγοντα, ο οποίος καλείται να διαμορφώσει μια κοινή διεθνή πολιτική. Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, τόσο εν δυνάμει του φυσικού τους αντικειμένου, όσο και μέσω της επιρροής και δραστηριοποίησής τους κατά τα 20 και πλέον τελευταία χρόνια, δύναται να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο. Στην εργασία παρουσιάζεται τόσο ο γενική προβληματική, όσο και η πρακτική εμπειρία του Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Φιλίππων πάνω στο θέμα αυτό.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Παραδοσιακή Γνώση, Γενετικοί Πόροι, Βιοποικιλότητα, Πρωτόκολλο Ναγκόγια, 2^ο Πρωτόκολλο Σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα, Διανοητική Ιδιοκτησία, Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ισότιμη κατανομή των ωφελειών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες, η ανάπτυξη της μοριακής βιολογίας και της βιοτεχνολογίας έφερε μεγάλες επιστημονικές τομές. Μεγάλες βιομηχανίες που δραστηριοποιούνται στο χώρο των φαρμάκων, των τροφίμων, των απορρυπαντικών και της ενέργειας αξιοποιούν τη βιοποικιλότητα και τους γενετικούς της πόρους στα προϊόντα τους (Acharya D., 2008). Η βιοτεχνολογία όμως είναι μια χρονοβόρα και κοστοβόρα διαδικασία. Οι εμπλεκόμενοι ερευνητές και επενδυτές είναι αναπόφευκτο να αποζητούν εγγυήσεις για την επένδυσή τους αλλά και για το προσδοκώμενο κέρδος, καταφεύγοντας στα νόμιμα διαθέσιμα μέσα, τα οποία αυτή τη στιγμή παρέχονται από το δίκαιο της Διανοητικής Ιδιοκτησίας και ειδικότερα από το δίκαιο Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (Chen J., 1994).

Η εκμετάλλευση της βιοποικιλότητας, χερσαίας ή θαλάσσιας, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το σύστημα κατοχύρωσης αποκλειστικών δικαιωμάτων εκμετάλλευσης. Στην πράξη αυτό που παρατηρείται είναι η κατοχύρωση υπό το καθεστώς δικαίου Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας, δεκάδων φυτικών και ζωικών ποικιλιών, γενετικών ακολουθιών και βιολογικών μορίων.

Παράλληλα παρατηρείται και το εξής φαινόμενο: πολλούς από αυτούς τους ζώντες φυσικούς και γενετικούς πόρους, οι αυτόχθονες πληθυσμοί τους έχουν αξιοποιήσει στην ιατρική πρακτική τους, στη διατροφή και στον καλλωπισμό τους. Σε επιστημονικές αποστολές για την εξεύρεση νέων ειδών σε χερσαία κυρίως οικοσυστήματα, οι επιστημονικές ομάδες καταγράφουν τις γνώσεις αυτές, τις ανάγουν σε βιοχημικό ή γενετικό επίπεδο και κατόπιν τις κατοχυρώνουν με διπλώματα ευρεσιτεχνίας. Οι περιπτώσεις υπεξαίρεσης της παραδοσιακής γνώσης, απουσία προηγούμενης συγκατάθεσης των κατόχων της ή η μη διαφανής κατανομή των ωφελειών ακόμη και αν υπάρχει η προηγούμενη συγκατάθεση, είναι ουσιαστικά ενάντια στην αξιοπρέπεια των ιθαγενών λαών, στη θρησκεία και την κουλτούρα τους. Η πρακτική αυτή αποκαλείται διεθνώς «βιο-πειρατεία», αποδίδοντας έτσι την αίσθηση της αδικίας που εγείρει (Robinson D., 2010). Αναπόφευκτα, το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι τοπικές κοινότητες έχουν κάποια δικαιώματα πάνω στη γνώση τους. Και αν ναι, πως μπορούν να τα διασφαλίσουν.

Υπό την πίεση αυτών των δεδομένων, στις 29 Οκτωβρίου του 2010 υιοθετήθηκε στη Ναγκόγια της Ιαπωνίας το δεύτερο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα (εφεξής Πρωτόκολλο Ναγκόγια) για την «*πρόσβαση στη βιοποικιλότητα και τους γενετικούς της πόρους καθώς και για την δίκαιη και ισότιμη κατανομή των ωφελειών που ανακύπτουν από την εκμετάλλευσή τους*» (<http://www.cbd.int/>). Παράλληλα έχουν ξεκινήσει σειρά διαπραγματευτικών συναντήσεων στους κόλπους του Παγκόσμιου Οργανισμού Διανοητικής Ιδιοκτησίας (εφεξής ΠΟΔΙ) (<http://www.wipo.int>).

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΩΦΕΛΕΙΩΝ-ΙΣΧΥΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ο ΠΟΔΙ, λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, αλλά και δεχόμενος αρκετές πιέσεις, έχει ξεκινήσει μια σειρά συζητήσεων και διαπραγματεύσεων με στόχο την εύρεση μιας λύσης για την εισαγωγή ενός δίκαιου συστήματος κατανομής των ωφελειών, είτε μέσα από τα ήδη υπάρχοντα διεθνή σύμφωνα, είτε με την εισαγωγή ενός *suis generis* συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, έχει συσταθεί μια ειδική επιτροπή, η IGC (Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources), η οποία έχει αναλάβει τόσο την έρευνα όσο και την ευθύνη των διαπραγματεύσεων (WIPO Interantional Classification). Η λογική που φαίνεται να επικρατεί στους κόλπους του ΠΟΔΙ, σκιαγραφείται από το γεγονός της οργάνωσης σειράς σεμιναρίων και προγραμμάτων για την ενημέρωση των τοπικών κοινοτήτων από την ομάδα των ειδικών που χειρίζεται θέματα προστασίας δικαιωμάτων Διανοητικής Ιδιοκτησίας (Intellectual Property Experts Group- IPEG) με βασικό στόχο «*κάθε χωριό, μια ονομασία προέλευσης*». Στο πλαίσιο αυτής της ενημέρωσης, η ίδια ομάδα έχει οργανώσει και επιβλέπει μια βάση δεδομένων για την καταγραφή των ζώντων φυσικών πόρων που εμπλέκονται σε παραδοσιακές γνώσεις (UNEP/CBD/WG-ABS/5/5).

Σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής αλλά και εθνικών νομοθεσιών, η δυναμική που παρατηρείται παρουσιάζει εξαιρετικά μεγάλη ανομοιογένεια. Κράτη που παραδοσιακά έχουν αναπτύξει γνώσεις που σχετίζονται με τις ιδιαίτερες ιδιότητες της βιοποικιλότητας δείχνουν μεγάλο βαθμό ευαισθητοποίησης, ενώ κράτη που έχουν ανεπτυγμένη τεχνολογία, επαφίενται δεικτικά στην ευχέρεια που τους δίνεται από το ισχύον σύστημα κατοχύρωσης αποκλειστικών δικαιωμάτων εκμετάλλευσης ορισμένου χρόνου. Άλλωστε, παρά τον αρχικό ενθουσιασμό που επέφερε η σύνταξη του Πρωτοκόλλου Ναγκόγια, η εφαρμογή του δείχνει πολύ μακρινή υπόθεση, εφόσον έως σήμερα (Σεπτέμβριος 2012), μόνον 5 χώρες το έχουν επικυρώσει, με δυνατότητα θέσεως σε ισχύ μετά την επικύρωσή του από 50 Κράτη Μέρη (Τουλιποπούλου Ε., 2012).

Η έλλειψη ενός ξεκάθαρου νομικού πλαισίου που να καθορίζει το καθεστώς πρόσβασης στις παραδοσιακές γνώσεις, οδήγησε στη σύσταση και ενεργοποίηση αρκετών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (εφεξής ΜΚΟ), οι οποίες λειτουργούν σε επίπεδο κοινωνικής ευαισθητοποίησης αλλά και εισάγοντας αμοιβαία συμφωνημένους κώδικες συμπεριφοράς. Οι ΜΚΟ αυτές δραστηριοποιούνται κυρίως σε περιοχές του Νότου, όπου οι αυτόχθονες πληθυσμοί έχουν αναπτύξει εξαιρετικά πλούσια παρακαταθήκη γνώσεων που σχετίζονται με τη βιοποικιλότητα και τους γενετικούς της πόρους, ενώ αντιμετωπίζουν συχνότατα φαινόμενα βιο-πειρατείας (Wynberg R., 2011). Αντίθετα, στον εξελιγμένο τεχνολογικά Βορρά, η κοινωνική ενημέρωση δείχνει να είναι σε ιδιαίτερα πρώιμο στάδιο. Ο βασικότερος λόγος αυτής της μειωμένης ευαισθητοποίησης δείχνει να είναι η απουσία διακριτών και συνεκτικών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες να διεκδικούν δικαιώματα επί παραδοσιακών γνώσεων (Gepts P., 2004).

Παρόλαυτα, η λαϊκή παράδοση είναι συνυφασμένη με την κοινωνική εξέλιξη και στις κοινωνίες των αναπτυσσόμενων χωρών. Άλλωστε, η ενδυνάμωση των αιτημάτων που αφορούν την κατανομή των ωφελειών όπως αυτός παρουσιάζεται στο Πρωτόκολλο Ναγκόγια, με συμμετοχή και του ανεπτυγμένου Βορρά, θα ενισχύσει τις διεθνείς προσπάθειες περιορισμού έως και αποφυγής φαινομένων βιο-πειρατείας (Τουλιοπούλου Ε., 2012).

Μέσα στο πνεύμα αυτό, το ΚΠΕ Φιλίππων, σε συνεργασία με τον Οργανισμό Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας Ελλάδος (εφεξής ΟΒΙ), ξεκίνησε σειρά ενημερωτικών δράσεων που αφορούν την προστασία των παραδοσιακών γνώσεων που σχετίζονται με γενετικούς πόρους στην ευρύτερη περιοχή της Καβάλας. Απώτερο στόχο των δράσεων αυτών αποτέλεσε η δημιουργία μιας βάσης καταχώρησης, η οποία θα έχει πρακτική εφαρμογή κατά τον έλεγχο των αιτήσεων απόδοσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας από τον ΟΒΙ.

ΣΧΕΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΠΕ ΦΙΛΙΠΠΩΝ- ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Το τελευταίο διάστημα ο ΟΒΙ μελετά τις σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, ώστε να δίνεται η δυνατότητα στους κατόχους παραδοσιακών γνώσεων που σχετίζονται με βιοποικιλότητα και γενετικούς πόρους να διασφαλίζουν τα δικαιώματά τους. Με στόχο το σωστό σχεδιασμό του νομοθετικού πλαισίου, κρίθηκε απαραίτητος ο διάλογος με τις τοπικές κοινωνίες. Πιλοτικά ο διάλογος αυτός ξεκίνησε στην περιφερειακή ενότητα Καβάλας και ο συντονισμός του γίνεται από το ΚΠΕ Φιλίππων.

Το πρώτο θέμα που προέκυψε κατά το σχεδιασμό των ενημερωτικών δράσεων, ήταν εύλογο, το κοινό το οποίο καλείται να συμμετάσχει. Με δεδομένο ότι το νομοθετικό πλαίσιο απόδοσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας αναγνωρίζει μεμονωμένα άτομα ή ομάδες με νομικό πρόσωπο (Αναστασόπουλος Γ., 2008), η αρχική πρόσκληση αφορούσε συλλόγους με νομική υπόσταση. Οι σύλλογοι αυτοί, κυρίως πολιτιστικοί, αποδείχθηκε ότι μόνο για την περιφερειακή ενότητα Καβάλας είναι πλέον των 120!

Οι ενημερωτικές ημερίδες διοργανώθηκαν με προσοχή, εστιάζοντας κυρίως στη μελέτη πολλών περιπτώσεων βιο-πειρατείας, αλλά και στη παρουσίαση παραδοσιακών γνώσεων που σχετίζονται με τη βιοποικιλότητα στην Ελλάδα. Επίσης ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στην ενημέρωση του κοινού για τον τρόπο κατοχύρωσης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας αλλά και για το πιθανό πλαίσιο διαμοιρασμού των ωφελημάτων όταν σχετίζονται παραδοσιακές γνώσεις. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 4 συναντήσεις, κατά τις οποίες διανεμήθηκε σχετικό ενημερωτικό υλικό και ζητήθηκε η συμπλήρωση ειδικά διαμορφωμένου ερωτηματολογίου.

Η πρώτη βασική παρατήρηση που έγινε αφορά στο μέγεθος αλλά και στη μορφή της συμμετοχής. Αν και η ανταπόκριση, αναλογικά με το πλήθος των πολιτιστικών συλλόγων της περιφερειακής ενότητας Καβάλας, ήταν μεγάλη, η σύνθεση των ομάδων συμμετεχόντων ήταν εξαιρετικά διαφορετική από συνάντηση σε συνάντηση. Το γεγονός αυτό δυσχέραινε ιδιαίτερα τις εργασίες, εφόσον αρχικά δημιουργούσε κάθε φορά την υποχρέωση μιας

εισαγωγικής ενημέρωσης, η οποία δεν είχε την ίδια αξία για όλους τους συμμετέχοντες και κατά δεύτερο, στις ομάδες εργασίες σημειώνονταν διαφορετικές ταχύτητες συμμετοχής.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά στα ενδιαφέροντα των μελών των συλλόγων, τα οποία απέκλιναν απόλυτα από τους στόχους που τέθηκαν στις δράσεις. Οι δραστηριότητες των πολιτιστικών συλλόγων είναι κατά το πλείστον επικεντρωμένες στις εκφράσεις της λαϊκής παράδοσης και υπήρχε μεγάλη δυσκολία στην κατανόηση της έννοιας της παραδοσιακής γνώσης που σχετίζεται με βιοποικιλότητα και δη με τους γενετικούς πόρους.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ- ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο βαθμός ευαισθητοποίησης των τοπικών κοινοτήτων της ευρύτερης περιοχής της Καβάλας όσον αφορά τη διασφάλιση δικαιωμάτων εκμετάλλευσης των παραδοσιακών γνώσεων που σχετίζονται με βιοποικιλότητα και γενετικούς πόρους, αποτελεί ανατρεπτικό παράγοντα για την υποστήριξη μιας σχετικής βάσης κατοχύρωσης προς χρήση από τον ΟΒΙ. Το εξαιρετικά μεγάλο δείγμα των πολιτιστικών συλλόγων και διαμέσου αυτών, των πολιτών που συμμετείχαν στις εργασίες ενημέρωσης –ευαισθητοποίησης, μας επιτρέπουν σε ασφαλή βαθμό να γενικεύσουμε το συμπέρασμα αυτό και σε εθνικό επίπεδο.

Ως εκ τούτου, ακόμη και αν σχεδιαστεί το νομοθετικό πλαίσιο καταχώρησης και κατοχύρωσης των παραδοσιακών γνώσεων, οι σχετικοί έλεγχοι θα είναι ουσιαστικά αδύνατο να πραγματοποιηθούν, λόγω μικρής ή και ανύπαρκτης κοινωνικής συμμετοχής και υποστήριξης των απαραίτητων συστημάτων καταχώρησης. Η σωστή και άμεση ενημέρωση του ευρύτερου κοινού κρίνεται απολύτως απαραίτητη προϋπόθεση οποιασδήποτε νομοθετικής ρύθμισης.

Τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, διαθέτουν τόσο την εμπειρία όσο και την ευελιξία να ανταποκριθούν στην ανάγκη αυτή. Επιπρόσθετα, η αξιοποίησή τους από τον νομοθέτη, αποτελεί άριστη πρακτική διατομεακής συνεργασίας και αξιοποίησης εθνικών ανθρωπίνων πόρων.

Σε αυτή την περίπτωση, τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης καλούνται να οργανώσουν τόσο τη στρατηγική ενημέρωσης όσο και ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας. Σε μια τέτοια περίπτωση, τα βασικά σημεία στα οποία θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή είναι:

- Η έλλειψη οποιασδήποτε πρότερης ενημέρωσης αναφορικά με το θέμα
- Η θεματική των ήδη υφιστάμενων συλλόγων
- Η ύπαρξη ή όχι σχετικών καταγεγραμμένων παραδοσιακών γνώσεων
- Οι ιδιαιτερότητες του συστήματος καταχώρησης καθώς και του ορισμού της «προηγούμενης στάθμης τεχνικής»
- Η κοινωνική δυσπιστία κατά την επαφή με τον ΟΒΙ.

Η κοινωνική ενημέρωση και ευαισθητοποίηση αποτελούσε πάντα την ειδοποιό διαφορά τόσο σε επίπεδο πολιτικής χάραξης όσο και σε επίπεδο επιτυχημένης εφαρμογής. Ο ρόλος των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στη διευθέτηση των θεμάτων παραδοσιακής γνώσης που σχετίζονται με τη βιοποικιλότητα και τους γενετικούς πόρους, τόσο κατά το νομοθετικό σχεδιασμό όσο και κατά τη συνέργεια σε επίπεδο εφαρμογής, μπορεί να αποδειχθεί καίριος και καθοριστικός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Acharya D., Shrivastava A. (2008): *Indigenous Herbal Medicines: Tribal Formulations and Traditional Herbal Practices*. Aavishkar Publishers Distributor, Jaipur. India, σελίδα 440.
- Chen J. (1994): *There Is No Such Thing as Biopiracy...And Its Good Thing Too*. McGeorge Law Review, vol 36, σελίδες 1-36.

- Gepts P. (2004): *Who Owns Biodiversity, and How Should the Owners Be Compensated?* Plant Physiology, vol 134, σελ. 1295-1307.
- Robinson D. (2010): *Confronting Biopiracy*. Earthscan Ltd. USA, σελίδες 11-14.
- Wynberg R. (2011): *Bioprospecting and ABS in South Africa*. National Botanical Institute (2004), vol 104, σελίδες 9-26.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αναστασόπουλος Γ. (2008): *Δίκαιο Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας*. Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα. Αθήνα.
- Τουλιοπούλου Ε. (2012): *Η εκμετάλλευση της χερσαίας και θαλάσσιας βιοποικιλότητας στη διεθνή δικαιοταξία*. Διδακτορική Διατριβή. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, σελίδες 99-103 και 208-209.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

- <http://www.cbd.int/> (τελευταία επίσκεψη, Σεπτέμβριος 2012)
- <http://www.wipo.int> (τελευταία επίσκεψη, Σεπτέμβριος 2012)

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

- International Institute for Environment and Development (IIED) (2011): *Laws on Traditional Knowledge and Access to Genetic Resources*.
- Report on the Legal Status of Genetic Resources in National Law, Including Property Law, Where Applicable, in a Selection of Countries. UNEP/CBD/WG-ABS/5/5 (30 Αυγούστου 2007).
- WIPO Interantional Classification.